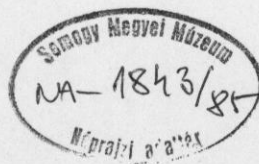

Tisztálkodás a századforduló idején és annak

változásai a Somogy megyei Kisbajomban

Gyűjtötte és összeállította:

Kiss József

K i s s J ó z s e f

ny.ált.isk.igazgató.

P É C S

Szamuely Tibor u. 1/B.I.6.

7 6 3 3

Tisztálkodás a századforduló idején és annak

változásai a Somogy megyei Kisbajomban

A Somogy megyei Kisbajom községbe 1936 októberében kerültem választás útján a református elemi népiskolához tanítónak. A falu lakosságának nagyobb többsége annak idején református vallású volt, de éltek római katolikusok is a faluban. Egy 1930-as felmérés szerint a község lakosainak száma 891 volt s ebből ref. 611, rk. pedig 280. Ahogyan annak idején Dóczy József ref. lelkésztől hallottam, a református vallásúak száma már akkor erősen fogyott. Azzal ez alkalommal nem kívánok foglalkozni, hogy a népesség, elsősorban a református vallásúak fogyásának mi volt az oka. Talán csak annyit, hogy ugyanazok az okok játszottak közre, mint Belső-Somogy más községeiben, vagy az annyiszor megírt Baranya megyei Ormánságban.

Már annak idején igyekeztem a faluról, az ott élő emberek szokásairól megfelelő tájékozódást szerezni. Indítékokat rózsafai - Baranya megye - helyettes tanító körömben Dr. Berze Nagy János tanfelügyelőtől, valamint Kákicsi Kis Géza kákicsi ref. lelkésztől kaptam, kikkel néhány alkalommal találkoztam. Kisbajomban pedig mentorom az akkor már közel 40 éve ott lelkészkedő Dóczy József és felesége, sz. Bosznay Mária volt. Mivel nevezetteknek nem volt gyermekük, így engem feleségemmel együtt szinte gyermeküknek tartottak. Ritkán mult el olyan nap, hogy nem lettem volna náluk. Ilyenkor a napi munkán kívül sok mindenről, így az akkori, vagy az azt megelőző szokások is szóba kerültek. Valahogy ösztönösen, tudat alatt jegyeztem le néhányat. Megvallom, korántsem azzal a szándékkal, hogy valamikor ezeket majd

egy dolgozatban felhasználjam.

Közvetlen szomszédunk volt délről Tóth József és felesége, akik annak idején már 70 éven felüliek voltak. De a családhoz tartozott leányuk, Lidi néni a férjével, aki Kaposméróból jött a családhoz vőnek, így róla a családot " mérei Varga Józseféknek " is nevezték. Volt egy fiuk, József, ki néhány évvel volt idősebb nálam. E családdal is nagyon jó kapcsolatunk alakult ki, így gyakorta megfordultunk egymás házában is. De akaratlanul is sok mindent lehetett náluk látni, hiszen a két lakóházat, illetve udvart egy drótkerítés választotta el egymástól. Ugyancsak sokat beszélgettem esténként az utcai kispadon Szentesi Áronnal, aki télen-nyáron egyaránt báránybőr sapkát viselt s csak akkor huzott lábbelit, ha már nagyon hideg volt. Beszélgetőtársa volt id. Tóth János - csak Vincze János bácsinak nevezték - s mindig füstös gatyában járt. De ott üldögélt az öreg Bodrogi János bácsi is zsiros posztókalapban, ha egyes lovával nem vitte a szódásüvegeket a faluba, vagy a szomszédos községekbe.

Már ekkor figyelni kezdtem, hogyan és miként tisztálkodnak a kisbajomi emberek.

Igy elsősorban az iskolában a gyermekek között, de azon kívül is meg tudtam figyelni tisztaságukat, ruhaváltási és mosdási szokásaikat. Ezen kis dolgozatomban foglalkozni kívánok a gyermekek tisztaságával, majd a felnőttekével - nőkével, férfiakéval - a hallottak, látottak és tapasztaltak alapján.

Az iskolás gyermekeknél gyakorta kellett " tisztaságvizsgálatot " tartani. Így sorba megnéztem a kezeket, nyakakat, füleket, sőt egyes esetekben a térdeket is. Együttal mindenkor megkérdeztem, hogy ki hogyan, mikor szokott mosakodni, fürödni. Erre azért is szükség volt, mert tisztaságuk legtöbbször nem fe-

lelt meg az alapvető követelményeknek sem. Ahogyan elmondták, elég sok volt az olyan - elsősorban fiugyermek -, aki reggelenként langyos vízben csak az arcát mosta meg legtöbbször szappan nélkül. Ha szappannal mosakodott, akkor az házilag főzött szappan volt. Nagyon sokszor lehetett tapasztalni, hogy bizony a fülek, nyakak napokon át nem láttak szappant, de még vizet sem. Kezükön a hosszúra növesztett körmök alatt ott éktelenkedett az összegyült piszok. Az iskola tantermébe beállítottam egy zománcozott mosdótálat, mellé egy csöves kannát, melyben víz volt. Csak néhány év múlva sikerült elérni, hogy az egyház, mint iskolafemtartó beszerzett egy falra akasztható bádogtartályt csappal ellátva, hogy folyóvízben moshassák meg kezüket. Erre nekem kellett őket rászoktatnom, hogy tizórai előtt kezet mossanak, mert otthon étkezés előtt soha nem mostak kezet. Ugyancsak nem tisztították a füleket sem, mert nem egynél erősen kandikált ki fülükből a felgyülemlett fülzsir. A térden is meglátszott, hogy ritkán látott vizet. Zsebkendő helyett fiuknál ott volt a kabát ujja, leányoknál meg az előttük lévő kötény.

A leány gyermekek ugyan valamivel tisztábbak voltak. Csak hogy egyik-másiknál meg a hajakkal volt baj. Elég sokszor lehetett fejtetüt - legalább is serkét - találni. Ezt nemcsak én ellenőriztem, hanem bizonyos időközökben az iskolában megjelent orvos is.

Nem lehet általánosítani, hogy a gyermekek tisztasága, illetve tisztátalansága egyforma lett volna. Ezen a téren a jobb módú szülők gyermekei, illetve szüleik több gondot fordítottak magukra. Legtöbb probléma ott volt, ahol több volt a gyermek s nem jutott pénz sem tisztálkodó eszközökre, sem megfelelő ruházatra.

Amikor azután érdeklődtem, hogy miben történik a mosdás,

azt a választ kaptam, hogy cigányok által készített mosdóteknőben. De volt olyan is - erről magam is meggyőződtem, hogy boltban vásárolt mosdótálban / lavórban /. A kisebb gyermekek elmondták, hogy " főrösztő " teknőben meg szokták őket fürdetni s ilyenkor szappannal is megmossák hátukat, nyakukat. Nagyobb ünnepek előtt - karácsony, husvét, pünkösd - jóformán sohasem maradt el kisebb gyermekeknél a fürdetés.

A reggeli mosdás - csak az arc megmosása - tavasztól őszig hideg vízben történt, míg télen melegítették a tűzhelyen fazékban vizet a mosdáshoz. Volt olyan gyermek, aki azt is elmondta, hogy ő úgy mosakodik, miszerint hideg vizet vett a szájába, abból a kezére csorgatott, majd az arcára, hogy kitörölje vele a " csipát."

Kérdésekre azt is elmondták, hogy nem volt mindenkinek külön törülközője, hanem egy kendervászonból vagy pamukosvászonból lévővel, mely valahová fel volt aksztva, mosdáskor azzal törülközött a család minden tagja.

Lábat a gyermekek esténként hideg vízben szappan nélkül csak akkor mostak, ha mezitláb jártak s nagyon poros vagy sáros lett a lábuk. Ha harisnya vagy lábbeli volt a lábukon, akkor a lábmosásra nem került sor mondván, hogy nem volt, amitől épíszkolódott volna.

A gyermekeknek legtöbbször hosszúra megnőtt a körmük s igen sok esetben kezükről, lábukról akkor vágták le ollóval, ha az valamiben megakadt vagy megütötték s behasadt, ilyenkor legtöbb esetben vérzett is. Ezzel nem nagyon sokat törődtek. Fogtak egy rongy darabot - néha nemis fehéret - s vele bekötötték. Így előfordult, hogy fertőzés lett a következménye, ahogyan emlegették, " elmérgesedett " a seb.

Nyaranta, amikor már felmelegedett a Rinya patak egyik á-

gában a viz - és nem száradt ki a patak -, akkor csapatostul kijártak a " Három berekfához " fürödni. Itt a patak medrét még kissé ki is szélesítették, hogy nagyobb helyük legyen. A patak medre nem volt mély, 60-80 cm mélységű viz lehetett benne, így nem volt veszélyes. Itt a fürdés felügyelet nélkül történt. Ha többen voltak ott gyermekek, bizony alaposan felkavarodott a víz s nem lehetett mondani, hogy a gyermekek a legtisztább állapotban kerültek ki a vízből. Általában 12 éves korukig teljesen meztelenül fürödtek. Ha a nagyobbaknak is kedvük kerekedett a fürdésre, akkor azok a kisebbeket elkergették, vagy rövid, úgynevezett klott gatyában fürödtek.

Az nem fordult elő, hogy egyidőben fiuk és lányok fürödtek volna. Nagyon meleg nyári napokon egy-két asszony is elment oda fürödni. Ilyenkor a kislányok is meztelenül fürödtek. De a nagyobb lányok és az asszonyok alsószoknyában mentek bele a vízbe, mert fürdőruhát még nem használtak. Ilyenkor egymás hátát megmosták vagy a lányokkal megmosatták.

Az iskolás gyermekek döntő többsége nem mosott fogat. Elvértve akadt olyan, aki említette, hogy náluk van fogkefe. Azt is kevés gyermektől hallottam, hogy vizet vett be a szájába, jobb kezének mutatóujjával kissé megdörzsölte fogait, majd a vizet kiköpte, ahogyan emlegették, " kibukta. " Azonban volt olyan gyermek, aki azt említette, hogy faparazsat vízbe dobtak, majd megszáritották és összetörték porrá, ezzel dörzsölték mondván, hogy ettől tisztább és fényesebb lesz a fog. Mások azt említették, hogy ők konyhasót vesznek a szájukba, majd azzal dörzsölik meg a fogukat. Ugy mondták, hogy ez nagyon egészséges.

Ahogyan emlegették, a fülükben összegyűlt fülzsirt, ha már besűrűsödött, akkor hajtüvel piszkálta ki anyjuk vagy nagyanjuk. Ha ez nem akart kijönni, akkor kőrózsát törtek össze és

annak a levét csöpögtették a fülbe. Ez a fülzsirt feloldotta és így könnyebben ki lehetett tisztítani. Azt is mondták, hogy a kőrözsa leve, ha azt a fülbe csöpögtetik, megszünteti a fülfájást. De ezt megcsinálták lereszelt bárgarépa levével is.

A haját nem nagyon ápolták. Ritkás mosták meg. Csak akkor és azét, amelyik " korpás " volt. Alaposan megszappanozták, majd megmosták. A lányok hosszú haját viseltek s egy vagy két ágra befonták. Láttm, némelyiknek fényes színű volt a haja. Volt olyan, aki azt mondta, hogy kevés zsirral kenték meg, de olyannal is találkoztam - jobbmódu lány volt -, hogy ő drogériában vásárolt " Brinlantinnal " kente meg. Ezt különben is észere lehetett venni, mert a hajnak illata, nemegyszer különleges szaga volt. Ezt főleg akkor lehetett tapasztalni, ha a " kenyőcse " - így nevezték - már régi, állott volt.

Érdeklődésemre elmondták, hogy inget-gatyát, alsószoknyát általában hetenként, vasárnapra szoktak váltani. Éjszakára sem vettek fel másik ruhát, hanem a nappal viselt ingben, gatyában aludtak. A kisebb lányok nem hordtak bugyit. A nagyobbak is azért - ezt már a szülők mondták el -, hogy a fiu gyerekek " alájuk ne lássanak, ha leskelődnek."

Talán nem érdektelen megemlíteni, hogy ~~hasonló~~ ^{miként} végezték el természetes szükségleteiket. Sajnos, volt olyan ház, ahol nem volt megfelelő árnyékszék. Ha volt, akkor is egy mélyebb gödör volt ásva, affölé deszkából készítette ^k oldalakat. Legtöbb falusi árnyékszéknek nem volt - ülőlapjára gondolok - fedője. Tisztítása vándor " árnyékszékpucolók " által történt, főleg az őszi hónapokban. Ilyenkor bizony bűz árasztotta el a környéket. Ahol nem volt árnyékszék, ott a trágyadombon, vagy mellette végezték el a nagy " dolgokat ", míg a " kisdolgot " kint az udvaron, a kerítés mellett.

WC papírt nem használtak, legfeljebb ujságpapírt. De egyes gyermekek elmondták, hogy ők kukoricacsutkát, melyről l morzsol -
ták a kukoricát. Az árnyékszék használata után elvétele mostak ke-
zet, de akkor sem szappannal.

Ezek után lássuk, hogyan tartották tisztán a csecsemőket. Erre nézve sok érdekes dolgot hallottam annak idején Bodrogi Já-
nosné idős szülésznőtől.

Amikor már várták, hogy a baba megérkezik, össze volt ké-
szítve az ujszülött ruhája. Erre nagy gondot fordítottak, mert
nem csak kimosták, hanem ki is vasalták. Azt mondták, azért kell
kivasalni, mert az odaférkőző gonosz szellemek nem szeretik a for-
róságot, a tüzes vasat, ezért olyan helyről, ahol ilyen meleg van,
elmenekülnek.

Már amikor megkezdődött a szülő nő vajudása, a "vesződése",
feltettek a tűzhelyre egy fazék vizet, hogy az meleg legyen. De
ott volt egy másik nagy edényben frissen bevitt hideg víz is. A -
lapon kimosták a "főrösztő" teknőt is, melyet különben máskor
mosásra használtak. Amikor a baba megérkezett s elsőfürdetésére
került sor, a ház legöregebb asszonya imádság közben három para-
zsat dobott egy tányérban lévő vízbe s annak a vízből kiskanál-
lal három csöppöt az ujszülött szájába csöppentettek azzal, hogy
akkor majd nem lesz torokfájós. De ezzel a szenes vízzel töröl-
ték meg a baba arcát, szemét, fülét, s egész testét. 14 napon át
az ujszülöttet mindennap a baba fürdette meg, majd csak azután az
anya, ha már felkelhetett a gyerekágyból. A fürdővizet csak este
volt szabad kiönteni, mert akkor nem érhetne rontás az ujszülöt-
tet. Általában nyolcadik napon vitték az ujszülöttet keresztel-
ni. Ha leány volt az ujszülött, akkor egy tejjel megnedvesített
zsebkendővel törölték meg az arcát, mielőtt elindultak volna a
templomba. Azt mondták, hogy ezt azért teszik, mert akkor szép

hamvas lesz az arca és nem lesz rajta szeplő. A csecsemőket általában napjában egyszer szokták megfürdetni három hónapos korukig, azután már kevesebbszer. Ha a piciny maga alá piszkított, valami rongydarabbal megtörölték. A pelenkát lugban mosták ki, aztán ha elfelejtették tiszta vízben kiöblíteni, a pelenka kicsipte a picinyke testét.

A kigyermek ujjáról a körmöt nem ollóval vágták le, hanem az anya fogával rágta, illetve harapta le. Azonban arra nem kaptam választ, hogy ezt miért így csinálták. Bizonyosan ennek is valamilyen babona volt az alapja, mint sok másnak.

Amikor a kisgyermek fogat váltott, nem orvossal huzatták ki. Ha már a fog erősen mozgott, akkor vékony zsineget kötöttek rá s azzal kirántották. Fertőtlenítése a kihuzott fog helyének nem volt, legfeljebb tiszta vízzel öblítették ki a száját. Azt is megtették, hogy a vízbe egy kevés ecetet öntöttek, hogy ez savanyu és a kihuzott fog helyét az ecet összerántja s hamar eláll a vérzése.

Ezek után szeretnék szólni a felnőttek tisztálkodásáról, a testápolásról. Itt elsősorban a mosdásról és a fürdésről, majd a ruhafélék váltásairól, külön a férfiaknál, külön a nőknél.

Először a férfiakról essék szó.

A mosdás általában napjában egyszer történt, mégpedig reggel. Jó idő esetén a férfiak elegendőnek tartották, ha az istállóbeli munkák végzésénél, főképpen a jószágok reggeli itatása után szájukba vettek vizet, azt kezükre eresztették s megmosták kissé az arcukat. Azon módon az előttük levő köténnyel meg is törölték kezüket, arcukat. Ha hideg volt, akkor a jószágok ellátása után bent a konyhában fateknőben meleg vízben megmosták arcukat, ritkábban fülüket és nyakukat. Ilyenkor egy kissé hajukat is megnedvesítették, majd a közös törülközővel megtörülköztek. Ugyancsak a közös nagyfésűvel megfésülték ha-

jukat. Ha olyan munkát végzett, pl. trágyahordást, favágást az erdőn, akkor a munka befejezése után megmosta a kezét, mégpedig házilag főzött szappannal. Ugyanis annak idején bolti szappant nem használtak.

Nagyobb mosdást általában vasárnap reggel végeztek. Ilyenkor vizet melegítettek, kajukat, mellüket is alaposan megmosták, majd megborotvátkoztak. Majdnem minden férfinak volt saját borotva kése, melyet borotva fenőkővel, és fenőszíjjal, gyakorolta ez a nadrágszija volt - megfentek s ha véletlenül kissé megvágta magát, akkor egy kis ruhadarabra pálinkát cseppentettek s azt a vágás helyére szorították. Ez a vérzést hamar elállította és ahogyan mondták, jó volt vérmérgezés ellen, tehát fertőtlenítőszer is volt. De a két világháború között már timsót is használtak. A darab timsót megnedvesítették, majd megdörzsölték vele az arcot.

Az idős emberek, akiknek már remegett a kezük, maguk nem tudtak borotvátkozni, azt valamelyik családtag vagy borotváló ember - ez nem borbély volt - hetente egyszer megborotválta. Azal nem sokat törődtek, ha a szőr kisebb-nagyobb része rajta maradt az arcon. Azt mondták, hogy majd legközelebb leborotválják. Haját akkor vágatták le, ha már nagyon belenőtt a nyakszirtbe. Legtöbbször nyírógép nélkül csak ollóval vágatták le a haját. Így sokszor - úgy emlegették - eléggé " garádicsonyos " lett a haj. De a jobbmóduakhoz havonta kijárt a borbély is, aki gabonáért nyírt és borotválta.

Azok a férfiak, akik bajuszt viseltek, vasárnaponként, templomba menet előtt kipödörték a bajuszukat, sőt volt olyan, aki bajuszkötőt is rakott fel. Ilyen volt többek között Patak József, aki hosszú ideig bíró is volt. Ő már boltban vásárolt bajuszpedrőt is használt.

Hajvágás után az idős emberek kis zsirral kenték meg hajukat. De a fiatalabbak közül egyesek már az ugynevezett "brinlantinnal" is bekenték hajukat. Ezt a borbélyoktól tanulták el. Főleg nagyobb ünnepek alkalmával igyekeztek ahogyan emlegették, "kicsipni" magukat.

A férfiak fürdőbe - szabadba - nem jártak. De annak idején, amikor még kendert vetettek s kenderáztatáskor, meg kenderkivetéskor ugyancsak megmosakodtak, megfürödtek. Tekintettel, hogy a kenderáztatás és a kenderkivetés nőikkel közösen történt, rossz ingben és gatyában végezték ezt a munkát.

Lábat sem mostak naponta, inkább csak akkor, ha olyan munkát végeztek, mikor a láb különösképpen piszkolódott. Ilyen esetek voltak a szántások, mert ha nem volt nagyon hideg a föld, akkor mezitláb szántottak. De ha nem volt más megoldás, akkor felhúzták a bakancsot vagy a csizmát és a kapcában megizzadt a láb, akkor is megmosták a lábat. Gabonahordáskor vagy cséplés alkalmával a lábat a gabonaasztag mellett kötelezően elrendelt vizeshordóból merítve vizet, mostak lábat, mert ez a víz nem volt hideg. De azt is lehetett látni egyes helyeken, amikor nyáron a kut mellett vályuban meglangyosodott a víz, kieresztett lyukon kicsurgó vízben mosták meg lábukat. Ilyenkor szappant nem használtak, hanem csak megdörzsölték a kifolyó vízzel.

Nagy gondot fordítottak a férfiak a lábmosásra ősszel, főleg azok, akik a káposztát úgy taposták, ahogyan nevezték, gázolták el. Ez ősszel, a káposzta levágása után valamikor november végén volt. Káposztaszeléskor - a káposzta taposása este történt - alaposan megmosták a taposó lábat mégpedig meleg vízben szappannal. Hogy ez minél tisztább legyen, sok háznál a férfi felesége mosta meg a férje lábát, talpától a térdéig és többször ki is cserélték, kiöntötték a vizet. De nem éles kés hátával még

alaposan meg is kaparták a férfiak talpát, majd újra megmosták. Ilyenkor a körmöket is éles késsel levágták, illetve többször lefaragták, mert ezek a lábkörmök úgy megvastagodtak és megkeményetek, hogy ollóval nem tudták volna levágni. Más alkalommal csak ritkán lehetett látni, hogy valaki a körmét vágta volna le a lábáról. A káposztataposó férfinak a fejét bekötötték, nehogy a haja behulljon káposztába. Tiszta fehér inget vett magára, valamint tiszta gatyát, melynek szárát bokánál bekötötték, nehogy valami is belepottyanjon a káposztába. Máskor ilyen tisztasági elővigyázatosságot nem lehetett tapasztalni.

Azt néha láttam, hogy a szomszédom, mérei Varga József vágta le a körmét az udvaron s dohogása közben még ráspollyal - reszelővel is egyengette - reszelgette a körmét.

Fogápolásról nagyon nehéz lenne beszélni. Legfeljebb akkor öblítették ki szájukat, ha fokhagymát ettek s ennek erős szaga volt. Ilyenkor vizet vettek be szájukba, ujjukkal megdörzsölték fogukat s kibukták a vizet, majd kiöblítették. Azt még emlegettek, hogy legjobb sóval megdörzsölni és mosni, meg összetört faszén porával.

Ha étkezés közben valami beragadt a foguk közé, ott volt a bicska, azzal igyekeztek kipiszkálni. De ha volt náluk gyufa, annak szárát bicskával kissé megfaragták s az volt a fogvájó. De egyes esetekben erősebb fűszállal is megpiszkálták foguk közét, vagy szálkából faragtak fogpiszkálót. Annak idején fogvájót még nem vásároltak.

Érdekes volt Vincze Tóth János - jóval hetven év fölött volt - véleménye, ha valaki fogfájásra panaszkodott. Ilyenkor összezsattogtatta fogait, megmutatván, hogy neki egyetlen foga sem hiányzik. Azt mondta, hogy ez azért van, mert ugyan nem dohányzott soha, de a pipás emberektől elkérte a pipában össze -

gyült " bagót ", abból egy-egy csipetnyit betett a szájába, azt megrágta, majd nagyokat sercintett - köpött -, mert az így össze-
zsegyült nyálat ~~re~~ köpte ki. Jó fogának állapotát annak tulaj-
donította, hogy bagózott.

Nagyon sok hibás fogu ember élt a faluban s nem csináltat-
ták meg. Legfeljebb akkor, ha már nagyon fájt a foga valakinek,
akkor kihuzatta. Az első világháboru előtt - ugy emlegették -,
hogy fogakat huzott a faluban az olajos Horváth János. Az 1930-
as években pedig Kisbajomban már fogat huzott Dr. Vida Lajos
helybeli magánorvos, ki később fogpótlásokat is készített.

A nők tisztálkodása.

Az volt a tapasztalat, hogy ~~an~~ nők valamivel többet adtak
tisztálkodásukra, mint a férfiak. Arcot, nyakat, fület szinte
naponta mostak, de derékig való mosásra csak hétféteken került
sor. A fiatalabbak néha meg is fürödtek, mégpedig az ugyneve-
zett " pálló hordóban ". Ilyenkor vizet melegítettek, beleáll-
tak s először felső testüket, majd " alul " is megmosakodtak.
Törülközésre ugyancsak mosás után a közös törülközőt használ-
ták. Lábat ugyan nem mostak naponta, de gyakrabban, mint a fér-
fiak. Szombaton este vagy vasárnap reggel minden esetben meg-
mosták lábukat. Elvértve mosakodtak úgy, hogy szájukba vettek
volna vizet s azt csurgatták volna kezükre. Ha melegük volt, ak-
kor a mezőn a magukkal vitt vizes korsóból öntöttek a kezükre,
azzal kissé megmosták arcukat, majd kötényükkel megtörölték. Az
idősebbek még úgy is megtörölték arcukat, hogy fehér alsószok-
nyájukat használták, azt felemelve, törülközésre.

Azt már gyermekeknél is említettem, hogy elmentek a há-
rom berekfához a Rinya ágához s ott meleg napokon megfürödtek.
Ugyancsak akkor is fürödtek, ha kenderáztatás és kenderkivetés
volt.

A jómódu asszonyok, köztük Simon Tóth Ferencné, Zsebi Sándorné, Molnár Ignáczné szinte évente elmentek Hévizre egy-egy hétre fürödni. Azok, akiknek erre nem volt lehetőségük, bizony irigykedve hallgatták, hogy mi volt Hévizen. Érdeklődésekre elmondták, hogy fürdőruhát nem használtak, hanem "péntölkben" fürödtek. Legtöbbször arról panaszkodtak, hogy lábuk vagy a derekuk fájt, azért mentek Hévizre fürödni.

Azt többször hallottam, hogy az asszonyok ^{nagy-}szombat este megfürödtek. Ezt azzal magyarázták, hogy Jézust is megmosták szombatétel előtt. Azt korábban elfelejtettem, hogy a férfiak nagyszombaton minden esetben mostak lábat. Ugyancsak nagy mosakodást - egyes esetekben fürdést - rendeztek pünköskekor is.

Rákérdeztem annak idején, hogy a halottat megmosdatták-e? Rendszeres halottmosdatás nem volt. A halott ^{ke}felöltöztetése után vizesruhával megtörölték az arcát. Azt mondták, hogy csak a "halálverítéket" törölték le róla, hogy azt ne vigye magával a másvilágra. A betegeket nem fürösztötték meg, csak vizes ruhával törölgették. De a vizesruhát nem szappanozták be, hanem csak megnedvesítették a ruhát, melyet utána megszáritottak.

Bodrogi Jánosné mondta, hogy a gyermekágyas asszony ^tnem fürösztötték meg, hanem ő mosta meg magát, ahogyan emlegették, "rendbe tette magát." Azt is hallottam, hogy a rendes havi vérzés alkalmával nem használtak háztartási vattát, hanem kimosott tiszta rongyot. Mivel a középkori asszonyok bugyit nem viseltek, ruhából varrtak "ágyékkötőt" s azt kötötték fel, hogy alsószoknyájuk szennyezett ne legyen. Erről még egymás között sem beszéltek szívesen.

Körmüket levágták ollóval, de elég sok volt azok száma, akik levágás helyett lerágták. Annak idején a körmök festéséről nem hallottam, de nem is láttam, hogy valaki befestette volna körmeit.

Vasárnaponként a menyecskék pirosítót használtak. Ez a kecskerágió~~ó~~ fa bogyója volt vagy pedig később piros kreppa - pir, melyet megnedvesítettek s azzal kenték meg arcukat, mely bizony néha jobban pirosodott a kelleténél.

Mivel gyűjtötték a kamillát s azt megszáritották, így ha az arcuk pattanásos volt, akkor kamillás vízzel megmosogatták. De kamillás vízzel még haját is mostak, majd a hajukat ünnepnapok előtt kissé meg is göndörítették. Igaz, hogy nem fodrász csinálta, hanem saját maguk, mégpedig az ugynevezett " kolmé - rozó " vassal, mely olyan volt, mint az olló, csak erős drót vastagságu volt a szára. Ezt tűzben megmelegítették, majd újságpapíron nézték meg, hogy nem éget-e. Ezzel felcsavartak egy hajtincset, kis idő múlva kiengedték, majd kifésülték s ezután göndör maradt. De több fiatalasszony használt hullámosító vasat is, melyet ugyancsak tűzben megmelegítették s a hajukat közben meghullámosították.

Annak idején nem festették a hajukat. Azonban nagyon röstellték, ha valaki őszülni kezdett. Leültek egy kis székre, majd valaki a családból az ősz hajszálakat egymásután kihuzigálta.

Naponta fésülködtek. Mivel hosszú haját viseltek, a befont haját az ugynevezett szaruból készült, erősfogu " bontófésűvel " bontották ki, hogy utána az ugynevezett " sűrűfésűvel " fésüljék meg. A lányok hajukat egy vagy két ágra befonták, végébe szalagot kötöttek s így, leengedve viselték. A menyecskék és az idősebb asszonyok egy ágra fonták be hajukat, majd felcsavarva, kontyot csináltak belőle, melyet hajtüvel erősítették meg, hogy le ne seeék. Míg a lányok hajadonrón jártak, a menyecskék csak otthon. De ha már az utcára mentek, akkor fejkendő - nyáron vékonyabbat, szellősebbet, télen vastagabbat - viseltek. Az idősebb asszonyok^k otthon mindig hátrakötötten viselték a fejkendőjüket.

Megfigyeltem annak idején, hogy miként öltözködtek, tisztálkodtak a nem paraszti munkával foglalkozók. Így szólni szeretnék a pásztorokról is. Ugyanis ahogyan elmondták az akkori idős emberek, az első világháború előtt még tartottak állatok - szilaj magyar marhákat - kint az ugynevezett " Órgyás " nevű legelő - határrészen, melynek egész éven át, csak a nagyon kemény téli napokon nem, kint voltak a legelőn. Ezeket a marhákat fogadott pásztorok őrizték, akik heteken - volt olyan, aki hónapokon át - nem látta a falut. Itt bizony csak a mosdásra - gyakorta az itató vályu mellett - került sor. Ugy emlegették, hogy ők nem fürödtek. De lábat is nagyon ritkán mostak, azt is a vályuból leengedett langyos vízben. Ahogyan emlegették, a pásztorok ráncos széles gatyában jártak. Ez volt rajtuk éjjel-nappal. Volt náluk egy darab házilag főzött szappan is. Hordták a vászonból való inget is állandóan. Naponta nem vitték nekik ennivalót, csak hetenként két-három alkalommal. De ruhát nem váltottak hetenként. Haját nem vágattak, legfeljebb a nyakszirt körül nyirták le akkor, ha nagyon megnőtt. A haját egyáltalán nem ápolták, meg nem mosták, hanem szalonna bőrének - bürkéjének - zsirjával kenték meg. Azt tartották, hogy a sós, avas zsir nem engedi, miszerint a " féreg ", a tetű megteremjen a hajban. Fésűnek elegendő volt a kéz öt ujja.

Lábbeliként bocskort viseltek, melyet legtöbbször az elhullott állat bőréből maguk varrták össze. Ebbe elhasználódott gatyából repített " kaprát " viseltek, melyt ugyancsak madzaggal erősítettek meg.

Ha néha " hazavetődtek ", akkor otthon teknőben meleg vízben megmosakodtak. Ilyenkor a feleségük még a lábukat is megmosta, valamint a megnövekedett körmöket levágta.

Étkezéskor cseréptányért használtak s fából faragott ha-

nalat. Ezt, ha nem volt tüzők, csak hidegvizben öblítették ki, majd ronggyal kitörölték. Jó éles késük mindenkor volt s ezzel vágták a kenyeret, szalonnát, meg a füstölt húst. Ha végeztek az evéssel, akkor a gatyá szarába megtörölték, majd eltették. De ugyanazzal a késsel fejtették meg az elhullott állatot is, ha éppen erre került a sor.

A tisztasághoz tartozik az is, hogy milyen volt a fekvőhelyük. A pásztorok készítettek maguknak kunyhót, melyet giz-gazzal fedtek be, hogy eső esetén meg ne ázzanak. A kunyhó egyik sarkában aludtak. A megszáritott gazra leterítették a subát s arra feküdtek. Ha hűvösebb volt, akkor egy másikkal betakaróztak.

Ugy hallottam, hogy bizonyos időközökben a kunyhót jól kifüstölték. Azt mondták, hogy a füst elüzi az egereket, férgeket. Még a legyek sem szívesen maradnak meg olyan helyen, melyet jól kifüstöltek.

Hasonlóképpen voltak s tisztálkodtak a csószók is azzal a különbséggel, hogy azok gyakrabban hazajártak, többször volt alkalmuk mosakodásra, tiszta ruha váltására, borotválkozásra és hajuk rendbe tartására. A csószóknak nem úgy vittek ennivalót, mint a pásztoroknak. Hideg ételmüket - kenyeret, szalonnát, füstölt húst - szakajtóruhába téve tarisznájukban vitték magukkal és ahol megéheztek, ott el is fogyasztották. Zsebkendőt nem igen használtak. Kifujták orrukat a földre és megtörlésére ott volt a széles gatyá szára, vagy a kötény, ha volt előttük. Fogápolásra egyáltalán nem fordítottak gondot. A fülzsirt is akkor távolították el, ha " viszkedett " a fülük. Gyakorta nem mással, mint elég hosszúra megnőtt mutatóujjuk körmével.

Persze, nem voltak mentesek a babonaságtól sem. Egyes

esetekben - Dóczy Józsefné elmondása szerint - a harmatnak tulajdonították, hogyha abban mosakodnak, akkor szépek lesznek. Főleg a " szentgyörgynapi " és a pünkösdi harmatokat emlegették. Főleg a leányok és a menyecskék mosakodtak harmatban. Akik Szentgyörgynapkor mentek ki a kertbe s kezükkel " leverték " a harmatot a füről, melyet az arcukra kentek. Ezt nem volt szabad letörölni, ugy kellett megszáradni. Azt mondták, hogy így nem jön ki a szeplő. Aki pedig pünkös^dkor mosdott harmatban, annak szép, hamvas lesz az arcbőre egész nap, illetve egész éven át.

A két háboru között azonban - különösen a harmincas évek második felében -, amikor már nagyon nehezen lehetett lugkőhöz jutni, a zsiradé^kot a boltban szappanra cserélték át. Ekkor nagyon sokan a " Hutter-féle " és a " Flóra " szappant keresték, melyet vásárolni is lehetett. Ezt nemcsak mosásra, hanem moskodásra is használták. A jobbmóduakmazonban az ugynevezett "szagos " szappant vásárolták. Azt tartották, hogy minél szagosabb, annál jobb.

A lányok akkor még nem, de a fiatalasszonyok már vásároltak pudert is - elsősorban ünnepnapokon - bepudereztek arcukat. A pudert drogériában vásárolták Nagyatádon vagy Kaposváron. Ezeket ajánlgatták is egymásnak.

Tekintettel, hogy Kisbajom elég távol volt a várostól. Így oda, de még Nagyatádra is ritkán jártak és csak akkor mentek, ha ez elkerülhetetlen volt. Mivel kevés volt az érintkezési lehetőségük az ott élő emberekkel, így közvetítés révén sem volt a különféle - ahogyan az idősebbek nevezték - " kenceficének " elterjedési lehetősége. Hiszen a falunak kövesutja nem volt, 6 km-re volt a legközelebbi Kutas vasutállomása, ahonnan vonattal akár Kaposvárra vagy Nagyatádra lehetett volna menni. Hasonlóképpen el voltak zárva a környező községek, Szabás, Nagykorpad, Csö-

köly, Mike is. A legközelebbi nagyobb település? Nagybajom is 10 km-re volt, melyet földuton lehetett megközelíteni.

Igy városban munkavállalók sem voltak, akik hozták volna haza a városi módit.

Mégis mikor kezdett megváltozni a régi beidegződött szokás a tisztálkodás területén? Erre nagyobb mértékben csak a fel - szabadulás után került sor. Akkor sem azonnal, hanem az 1950-es évek elején, amikor megkezdődött a városi munkahelyre való eljárás. Kezdetben - elsősorban azok, akik nem léptek be a terme - lőszövetkezetbe családjukkal együtt - akik nem kívánták végle - gesen elhagyni a falut, hogy Komlóra, Pécsre vagy Dunaujvárosba költözzenek, inkább a napi bejárást választották, hogy Kaposvár - ra a textilgyárba, Nagyatádra pedig a konzervgyárba járjanak, hoztak magukkal mind több és több ujat.

Először is a nők levágatták rövidre a hajukat, mondván, hogy reggelenként nincs arra munkába menet idejük, hogy fonogas - sák. Gyorsan meg lehetett fésülni, a gyárakban pedig kendő nél - kül ugy sem lehetett, nem volt szabad dolgozni. De a rövid haját már gondozni kellett, így női fodrászhoz kezdtek járni, ahol da - ueroztatták, utána többen hetenként "berakatták", hogy vásár - nap is szép legyen. A férfiak is hetente többször borotválkoz - tak, de nem a régiek szerint "késsel", hanem zsillettel. Ehez már borotvaszappant kellett vásárolni, majd később már bortva - krémet.

A házi szappanfőzés megszűnt, helyette szappant vásárol - tak mosáshoz és mosdáshoz egyaránt. Ekkor már a szappan vásár - láskor arról is szó esett, hogy a szappan zsiros vagy száraz arcbőrre való. Lassanként volt már választási lehetőség is.

Még nem volt a ruhák mosásához mosópor. Fahamu lugo~~t~~ is mind kevesebben ~~vásárolták~~ használtak. Azt mondták, hogy nem

érdemes vele vesződni. Amikor pedig már kezdtek rátérni a vegyes - szénnel és fával - tüzelésre, nem lehetett tiszta és jó fahamuhoz sem jutni, lehetett vásárolni a boltban mosószódát. Ez nem ugyanaz volt, mint a marónátron, a lugkő. Annál kevésbé volt mérgező és bárki engedély nélkül vásárolhatta. Ezzel mosták a ruhákat, de gyengébb oldatával még hajmosásra is használták.

A fésű mellett mind több családban megjelent a hajkefe is, melyet ugyancsak lehetett vásárolni.

Aztán egyszercsak azt lehetett észrevenni, hogy egyik-másik leány nemcsak arcát, hanem száját is - igaz, kezdetben eléggé diszkréten - festeni kezdi és mind gyakrabban került elő a kis kézitáskából a tükörrel együtt. Míg az arc kifestését már az idősebb asszonyok sem kifogásolták, hanem aki már száját is festette, annak ugyan - ha nem is szemben, hanem hátamegett - volt mit hallani. Volt az illető minden, csak tisztességes és jóra való nem. Hát még akkor, amikor később a különféle sötétpiros, bordó, lilás ajakruzsokat kezdték használni, később pedig a szem allját is.

Ezután már megjelentek a lányoknál a hosszúra nőtt körmök kifestve. Ezek is mind gyakrabban és gyakrabban változtatták színüket.

Bizony az ötvenes évek végén, a hatvanas évek elején emittamott a mosóteknőt felváltotta a mosógép. Igaz, hogy az idősebbek nehezen barátkoztak meg vele azt mondogatva, hogy a mosógép konkrétan, elszakgatja a ruhát, így az idősebbek még később is kézzel mostak. Aztán következett a centrifuga beszerzése, hogy minél gyorsabban végezhessek a falusi asszonyok ezt a munkát.

Ezt még elősegítette, hogy egymásután jelentek meg a különféle áztató és egyéb mosóporok, melyeket mind többen és többen vásároltak.

A ruházatban is történt változás, ha nem is éppen az egész-

séget szolgálva. Divatba jött a műanyag - nylon harisnya - a műanyag szállal kevert valami, a nylon, darlon és még ki tudná felsorolni, hogy még miféle ingek, alsónadrágok, melyek nem szivták fel a test nedvességét, Valamiképpen[?] mind kevesebb és kevesebb lett a természetes fonalból - gyapotból, pamutból, gyapjuból - készült alsónemű, valamint ruházat. Még a lábbelik is zömmel műanyagból voltak. Így bizony sokan panaszkodtak a test és láb izzadására, valamint arra, hogy sok a bőrgombásodás. Ezért most már gyakrabban mostak lábat és különféle - gyakorta nem orvos által felírt - hintőporokat kezdtek használni, melyeket nemcsak a gyógyszertárakban, de üzletekben is lehetett recept nélkül vásárolni.

Többen vásároltak fürdőkádat és azt beállították a lakás valamelyik részébe, majd sparherthen melegítettek vizet fürdéshez. Amikor azonban már lehetett a 60-as években gáztűzhelyet vásárolni, mind többen vettek, mert gyorsabb volt elegendő mennyiségű viz melegítésére egy-egy fürdéshez, vagy alaposabb mosakodáshoz és lábmosáshoz.

De az autóbuszjáratok megindulásával és szaporodásával mind többen mentek el egy-egy délelőttre vagy délutánra Nagyatádra fürödni. Főleg akkor, amikor már a körzet orvos által felírt jegyre is lehetett fürödni. Ezenkívül a közeli Nagybjomban is építettek szabadtéri melegvizes fürdőt, melyet elsősorban a fiatalabbak - fiuk-lányok vegyesen - látogattak, hiszen mind többnek és többnek volt kerékpárja, valamint motorkerékpárja is. Ekkor már a lányok is, meg a fiuk is divatos fürdőruhát vásároltak, azt huzzák fel s benne mentek be a vízbe.

De a hatvanas évek közepétől azok, akik úgy számítottak, hogy nem hagyják el a falut, megkezdték lakóházuk korszerűsítését. Nyilvánvaló, hogy az átépítés során már igyekeztek fürdő -

szobát is kialakítani. Aki anyagiakkal úgy rendelkezett, már villanybojlert is beszereltetett a fürdőszobába, így biztosítva lett a folyamatos melegviz ellátás.

Amikor pedig kövesutat is kapott a község, nemcsak motorke - rékpárokot, hanem személygépkocsikat is elég szép számmal vásároltak. Így lerövidül az utazásra fordítható idő s különben sem voltak időhöz kötve, 4-5 személy - gyakorta ismerősök, jóbarátok - ült be a gépkocsikba s a távolabbi Csokonyavisontára mentek el fürödni. Itt már ugyan nem az volt a cél, hogy tisztasági fürdést végezzenek, hanem a vélt vagy valóban meglévő reumatikus fájdalomokra keressenek gyógyulást. Amikor még megvolt a Somogy - szob-Barcs közötti vasut és a vonat is rendszeresen járt, tavasz - tól őszig szívesen mentek Csokonyavisontára. Néha úgy is, hogy ott béreltek szálláshelyet néhány napra. Főleg idősebb férfiak - kal és asszonyokkal lehetett találkozni a fiatalok mellett. Az idősebb férfiakon még hosszuszáru gatyá, esetleg klott nadrág volt, de az idősebb asszonyok és középkorúak még sok esetben kombinében vagy alsószoknyában ültek a medencében s mosogatták, áztatták sajtó tagjaikat.

A lakások korszerűsítésén kívül jónéhányan a kisbajomiak közül Csokonyavisontán kis telket vásároltak s arra nyaralót építettek s most már a hétvégeken is ott tartózkodnak.

Régi boltosok szerint - ugyan még van kívánnivaló - több fog el fogkrémből is, de a fogorvosok is megmondható, hogy hány fogpótlást csinálnak meg évente. A fogmosás azonban csak a reg - geli órákban van most is és legtöbb helyen elmarad az esti na - gyon fontos fogmosás.

Mi van az iskolákban ? De, talán először, vizsgáljuk meg az óvodákat. Ott már minden étkezés előtt, WC használat után kézmo - sás van. De megismerik a fogkafét, annak használatát. De ez már

nem mondható el az iskoláról, főleg a felső tagozatosokról. Ugyanis nem lehet tapasztalni - legfeljebb elvétve - a játék utáni, vagy a tizórai elfogyasztása előtt a kézmosást. A napközisek ugyan ebéd előtt mosnak kezet, de étkezés után fogat már nem. Ez marad el a vacsora elfogyasztása után vagy lefekvés előtt is. Így lassan az óvodában megszokottak elkopnak, elmaradnak.

Vizsgálódásaim azt igazolják, hogy bár sok gyermeknek van az iskolában tisztaságcsomagja, csak hogy azok eléggé ritkán kerülnek kibontásra. Heteken át ugyanazt a kis kéztörülőt lehet látni összehajtván, ami azt mutatja, hogy nem volt használva. Hiába van a csomagban ivópohár, gyakori a csapról való ivás vagy egymás poharának az elkérése.

Az igaz, hogy gyakoribb a gyermekek esti megmosdatása mint korábban, de még mindig nagyon sok azon tanulók száma, aki este mosakodás, lábmosás nélkül fekszik le. Még mindig nagyon sok az olyan lakóház, ahol nincs vízőblítéses WC, nem mindenütt használnak egészségügyi papírt mondván, jó arra az ujságpapír is. A WC-k sok helyen ma is csak árnyékszékeknek nevezhetők még akkor is, ha az ürüléknek már téglából vagy betonból készített gödre van s kis jóindulattal rá lehet fogni, hogy rendszeres a kitisztítása.

Faluhelyen is eléggé általánossá lett a hűtőszekrény beszerzése. Bizony ide már csak tisztán kerülhet minden, különben nagy baj származhat belőle.

Mi segítette a tisztálkodási szemlélet bizonyos mértékű változását pozitív irányban? Ennek sok eredője van. A két világháború között kísérlet folyt kisebb-nagyobb eredménnyel a népművelési előadásokkal. Azonban gyakorta hiába volt akarat és készség egyeseknél, ha nem tudtak fürdőszobát kialakítani legtöbbször anyagiak hiányában. De a maradiságnak is óriási visszahúzó ereje volt, mert sokszor lehetett hallani az idősebbektől, hogy "eddig is jó volt, ezután is jó lesz."

est p
uavadi
sáforl
uondj!

Nagyon sokat segítettek a felszabadulás után, a rádió és egyéb tömegkommunikációs eszközök tájékoztatói, tanácsadásai. A kisgyermek - csecsemők tisztántartásánál a védőnői szolgálat, majd igen nagy mértékben az óvoda, de - bár kisebb mértékben - az iskola is. Természetesen hatása van annak is, hogy mind többen és többen tanulnak, akik elsajátítják a tisztálkodás szabályait s közülük a tanultakat nagyon sokan alkalmazzák is. Nagy a hatása annak, hogy ma már lakóépületet nem szabad fürdőszoba nélkül építeni. Így ha már ez megvan, akkor a családok fel is használják a tisztálkodásra.

Hogy van még tennivaló ? Nem hiszem, hogy merné valaki mondani, miszerint nincs. De a változások pozitívan értékelhetők, ha az első világháború előtti időt vagy a két világháború közötti s főleg a felszabadulás utáni, és itt is az utolsó 15-20 esztendő.

Ugy érzem, hogy annak idején sok hasznos tájékoztatást kaptam Dóczy József ref.lelkésztől és feleségétől, Bosznay Mária -tól, Bodrogi Jánosné szülésznőtől Kisbajomban, valamint amiket magam tapasztaltam szomszédaimnál, sz iskolában s nyitott szemmel és füllel járva a felszabadulás utáni időben is. Mindezek hozzásegítettek ahhoz, hogy ezeket most lejegyezhettem. Ha a néprajz-tudományhoz egy szemernyivel hozzájárulhatok, akkor nem volt hiábavaló az erre szánt és fordított idő.

Pécs, 1985 nyarán

Kiss József

Kiss József
ny.ált. isk.igazgató.

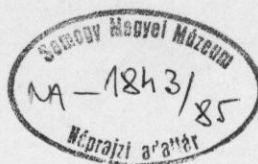
• P é c s .

Szamuely Tibor u. 1/B. I.6.

7 6 3 3

Somogy megyei Múzeum
Közművelődési Osztálya

K a p o s v á r ,

A meghirdetett XXXIII. Országos Néprajzi és Nyelvjárési Gyűjtőpályázatra elkészített kis dolgozatomat 2 példányban az adatlapokkal együtt elbírálásra, valamint a Néprajzi Múzeumhoz való felterjesztés céljából megküldöm.

Kérem, hogy a bírálatról annak idején értesíteni sziveskedjék. A feldolgozást Dr. Knézy Judit és Együd Árpád által korábban készített utmutatója alapján készítettem.

Pécs, 1985 augusztus 21.

Tisztelettel és köszönettel:

Kiss József

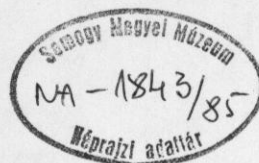
Kiss József

ny.ált.isk.igazgató.

P é c s

Szamuely Tibor u. 1/B. I.6.
7633

P:.....

283-85

S Z E M É L Y I L A P

a XXXIII.Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázatra beküldött

pályamunkához

A pályázó neve és foglalkozása / tanulóknál osztálya is / : Kiss József
ny.ált.isk.igazgató.

Tanulóknál az iskola neve és címe: -----

A beküldött pályamunka címe: Tisztálkodás a századforduló idején és
annak változásai a Somogy megyei Kisbajomban.

A gyűjtés helye, / helység, megye / ideje és egyéb körülményei:
Kisbajom községben voltam tanító s az ottani ref. lekésztől, feleségé-
től, a szülésznőtől valamint idős emberektől kaptam tájékoztatásokat.
A pályamunkában felhasznált irodalmi forrásmunkák / amennyiben a pá-
lyamunkában nincsennek felhasználva. / Mintegy 10 esztendeje Dr. Knézy
Judit és Együd Árpád által ~~fxkx~~ készített utmutató alapján igyekeztem
a pályamunkát elkészíteni.

Az adatközlők / akiktől az anyagot a pályázó gyűjtötte / személyi a-
datai / név, életkor, foglalkozás, lakhely / , amennyiben a pályamun-
kában nincsennek feltüntetve:

Külön adatközlők nem voltak, csak a pályamunkában említettek, vala-
mint saját tapasztalataim, meglátásaim.

Részt vett-e a pályamunka valamilyen más / járási, tudományos, diák-
köri, diáknapi, iskolai, stb. / pályázaton? Ha igen, milyen eredmén-
nyel és melyiken ?

Nem vett részt.

A pályázó további tervei / pályázati / : Gyógynövények népi nevei és
gyűjtési módjai.

Milyen központilag szervezett kérdőíves adatgyűjtésben vett részt a
folyó évben ?

Nem vettem részt.

Kiss József

Kelt Pécs, 1985. júnyarán.

Aláírás: Kiss József

Pontos cím: 7633 Pécs

Szamuely Tibor u. 1/B. I.6.